

STANISŁAW KUTRZEBA

(1876–1946)

Publ. Jag.

Stanisław Marian Kutrzeba urodził się w Krakowie 15 listopada 1876 roku w rodzinie, którą dzisiaj nazwano by rzemieślniczą lub drobnomieszczańską. Ojciec jego Jan, prowadził zakład introligatorski, a następnie równolegle z nim – pracownię oprawy obrazów i sklep papieżniczy. Matką przyszłego profesora była Waleria Pawlikówna [O Stanisławie Kutrzebie zob. w szczególności prace zamieszczone w publ. pt. *Stanisław Kutrzeba 1876–1946. Materiały z Uroczystego Posiedzenia PAU w dniu 24 czerwca 1996 r.*, Kraków 1998.].

Z całą pewnością domowi rodzinnemu zawdzięczał podstawowe cechy charakteru – uczciwość i rzetelność, a także ambicję i chęć wybitcia się. Naukę szkolną pobierał w Krakowie, jako między innymi uczeń zasłużonego Gimnazjum św. Anny. W maju 1894 roku złożył egzamin dojrzałości. Niezwłocznie po tym zapisał się na Wydział Prawa krakowskiej *Almae Matris*, porzucając plany studiów na Wydziale Filozoficznym i związany z nimi zamiar zostania w przyszłości nauczycielem.

Pod koniec ubiegłego wieku, krakowski Wydział Prawa przeżywał okres swojej świetności. Jego profesorami byli tak wybitni uczeni i znakomici wychowawcy młodzieży, jak: Fryderyk Zoll (starszy), Fryderyk Zoll (młodszy), Franciszek Piekosiński, Franciszek Kasperek, Edmund Krzymuski, Bolesław Ulanowski, Stanisław Estreicher, Franciszek Ksawery Fierich. Do grona ich licznych słuchaczy zaliczał się także Stanisław Kutrzeba w okresie swych studiów prawniczych w Krakowie w latach 1894–1898.

Zachowany po dziś dzień dokument absolutorium przyszłego profesora pokazuje, że jego zainteresowania nie ograniczały się do wiedzy prawniczej. Co najmniej na równi z prawem, a nawet w znacznie większym stopniu, pociągała go historia. Był słuchaczem i uczestnikiem zajęć prowadzonych przez takich wybitnych przedstawicieli nauki, jak: Stanisław Krzyżanowski – z nauk pomocniczych historii; Stanisław Smolka – z dziejów Polski wieków średnich; Stanisław Tarnowski – z historii literatury polskiej.

Mistrzem naukowym Stanisława Kutrzeby był Bolesław Ulanowski, historyk prawa, profesor prawa kościelnego, niezwykle zasłużony badacz i wydawca źródeł dawnego prawa polskiego. Pod jego kierunkiem Kutrzeba uzyskał tytuł doktorski, złożywszy w dniu 9 października 1898 roku stosowne egzaminy i wypełniwszy tzw. rygoroza. Za jego wzorem młody absolwent prawa zdecydował się wstąpić na drogę kariery naukowej w dziedzinie historii prawa.

Po dwuletnim pobycie za granicą (Rzym, Paryż), gdzie przebywał jako stypendysta Akademii Umiejętności, Kutrzeba podjął pracę w Krajowym Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie. Praca ta umożliwiła mu codzienny kontakt z zasobami archiwalnymi. Stanowiły one, jak na przykład krakowski zbiór sądowych ziemskich i grodzkich z XIV–XVIII wieku, przebogaty i słabo zbadany materiał do badań historycznych i historycznoprawnych. Na ich podstawie Kutrzeba przygotował pracę pt. *Sądy ziemskie i grodzkie wieków średnich* (Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny t. XL, 1901; t. XLII, 1902), która stała się podstawą jego habilitacji, przeprowadzonej na Wydziale Prawa UJ 1 maja 1902 roku. Po jej zatwierdzeniu przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Wiedniu, docent Kutrzeba rozpoczął w lutym 1903 roku swój pierwszy samodzielny wykład akademicki o początkach parlamentaryzmu w Polsce. Był to udany

start do jego pięknej kariery uniwersyteckiej, której kolejnymi etapami były: nominacja na profesora nadzwyczajnego historii ustroju Polski w 1908 roku, profesura zwyczajna i kierownictwo Katedry Historii Prawa Polskiego w 1912 roku.

We wspomnieniach swoich słuchaczy zapisał się jako „świąteczny i porywający wykładowca”. Każdy jego wykład przyciągał rzęszce studentów, zachwyconych jego erudycją i przepiękną polszczyzną. Będąc profesorem historii prawa w UJ, wykładał dzieje ustroju Polski, źródła dawnego prawa polskiego oraz dawne prawo sądowe, karne i procesowe. Prowadził także seminarium, którego tematyka koncentrowała się na instytucjach prawa polskiego doby przedrozbiorowej. Jego uczestnikami było wielu przyszłych wybitnych polskich uczonych, jak: Józef Rafacz, Adam Vetulani, Bogusław Leśnodorski, Władysław Sobociński.

Stanisław Kutrzeba był jednak nie tylko uniwersyteckim pedagogiem, ale w pierwszym rzędzie uczonym, badaczem przeszłości polskiego państwa i prawa. Jego dorobek naukowy, mierzony listą publikacji drukowanych, liczy 464 tytuły. Są wśród nich monografie, rozprawy i artykuły, recenzje, wydawnictwa źródłowe, referaty na konferencje, jednym słowem – wszystkie typowe rodzaje naukowej twórczości. Niewątpliwie największą sławę przyniosła Stanisławowi Kutrzebie jego *Historia ustroju Polski w zarysie*, której pierwszy tom poświęcony „Koronie” ukazał się w 1905 roku. Napisane jako podręcznik uniwersytecki przeznaczony dla studentów prawa, dzieło to stanowiło zarazem pierwszą syntezę dziejów polskich instytucji ustrojowych. Jego nowością było przedstawienie historii państwa w ścisłej łączności z historią ustroju społecznego. Książka ta weryfikowała twierdzenia o niezdolności Polaków do budowania własnego państwa i związany z tym pesymizm w ocenie przeszłości polskiej. Kutrzeba pokazywał, że nawet najbardziej potępiane instytucje ustrojowe Polski przedrozbiorowej miały okresy, kiedy dobrze spełniały swoje zadania. *Historia ustroju Polski* zyskała szeroki rezonans społeczny i wielką popularność. W sumie ukazało się jej 8 wydań, ostatnie w 1948 roku. Wydano ją też w przekładach na języki rosyjski w 1907 roku i niemiecki – w roku 1912.

Wychowany w kulcie pracy pozytywnej, swoją pracę naukową Kutrzeba pojmował jako służbę dla Narodu polskiego i jego kultury. W 1916 roku pisał:

„Obok języka, który zwyczajnie, choć nie zawsze, jest najistotniejszym więzem narodowej przynależności, stoi historia, która dając Narodowi świadomość jego łączności w przeszłości, wspólnych interesów dobrych i złych, umacnia i krzepi narodowe poczucie” [S. Kutrzeba, *Wady i zadania naszej historiografii*. Odczyt, Druk W. L. Anczyca i Ski, Kraków 1916, s. 7.].

Najprawdopodobniej to właśnie przekonanie skierowało Kutrzebę na drogę badań na dziejami ustrojowymi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Szukał w nich odpowiedzi na pytanie, dlaczego związek Polski i Litwy stał się możliwy bez wojen, podbojów i rozlewu krwi. Starał się dociec przyczyn, dla których przetrwał on przez kilka stuleci, doprowadzając w rezultacie do powstania jednej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Owocem badań lituanistycznych Kutrzeby były m.in.: znakomite wydawnictwo źródłowe nieprzemijającej wartości *Akta unii Polski z Litwą 1385–1791*, wydane wspólnie z Władysławem Semkowiczem w 1932 roku, prace konstrukcyjne, jak np. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku* (1914), czy wreszcie *Historia ustroju Polski*, t. II, *Litwa*.

Sprawom Polski służył nie tylko piórem. Był doradcą misji polskiej na konferencję wersalską w 1919 roku. Uczestniczył w pertraktacjach rządowych polsko-czechosłowackich w 1925 roku, mających na celu delimitację naszej południowej granicy. Bieżące potrzeby związane z odbudową państwa polskiego, skłoniły go do podjęcia badań nad prawem konstytucyjnym i międzynarodowym. Ich trwałym rezultatem były takie prace, jak: *Gdańsk i Polska* (1922), *Polskie prawo polityczne według traktatów* (1923), *Mniejszości w najnowszym prawie międzynarodowym* (1925), *Stanowisko prawne Wolnego Miasta Gdańska* (1926), *Kwestia wileńska* (1928).

Wspaniałą kartę swego życia zapisał Stanisław Kutrzeba w Polskiej Akademii Umiejętności, której członkiem korespondentem został w 1916 roku, a członkiem czynnym w roku 1918. Ta niezwykle zasłużona dla nauki i kultury polskiej organizacja akademicka znalazła w jego osobie znakomitego organizatora i kierownika, najpierw jako sekretarza Wydziału Historyczno-Filozoficznego (1919), a następnie sekretarza generalnego (1926) i prezesa (1939).

Powszechne uznanie środowiska uniwersyteckiego, jakim darzono tego uczzonego, znalazło swój wyraz w powierzeniu mu od dnia 8 października 1932 roku, szczytnej funkcji rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego. W roku 1938 jego czterdziestolecie pracy naukowej stało się okazją do powstania dwutomowej książki pamiątkowej pt. *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby* (Kraków 1938). Jednocześnie Wydział Filozoficzny UJ nadał mu najwyższą uniwersytecką godność – doktorat *honoris causa*. Było to jego drugie tego rodzaju wyróżnienie. W 1929 roku doktorat honorowy nadał mu Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie.

Ponure lata okupacji 1939–1945 roku nie przerwały bynajmniej jego aktywności. Zwolniony z obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen w lutym 1940 roku, gdzie znalazł się w wyniku *Sonderaktion Krakau*, czynnie włączył się w prace Uniwersytetu w konspiracji (był dziekanem jego Wydziału Prawa), jak też kierował poczynaniami działającej w podziemiu Polskiej Akademii Umiejętności. Należąc do tzw. Komitetu Trzech, prowadził ożywioną działalność charytatywną. W szczególności administrował funduszem pomocy dla środowiska akademickiego. Nie przerywał przy tym działalności twórczej. Jego domowa biblioteka stała się pracownią naukową otwartą dla wszystkich czynnych ówczesnie badaczy – historyków i prawników. Wierzył w odrodzenie demokratycznej Polski, w której czołowe miejsce zajmą prawnicy-humaniści. Ułożył nowatorski program ich kształcenia, w którym obok przedmiotów ściśle prawnych winny znaleźć się wykłady z różnych dziedzin nauk o człowieku i społeczeństwie. Pisał:

„Jeśli nauka prawa ma być rzeczywiście nauką, nie może zajmować się tylko podawaniem do wiadomości przepisów i ich interpretowaniem. Musi uwzględniać człowieka z jego wszystkimi właściwościami antropologicznymi, biologicznymi i psychologicznymi, musi powiązać normy z podstawowymi zasadami społecznego ustroju”.

W obliczu wydarzeń politycznych, jakie niosło za sobą zakończenie wojny i zwycięstwo Związku Radzieckiego, nie pozostawał bezczynny. Jako prezes PAU wyjechał w czerwcu 1945 roku do Moskwy na zjazd Akademii Nauk ZSRR. Tam też wziął udział w rozmowach, w których następnie doszło do powstania Rządu Jed-

ności Narodowej. Nadwątlone zdrowie nie pozwoliło mu na kontynuowanie tak aktywnego życia. Zmarł w Krakowie 7 stycznia 1946 roku, okrywając żałobą całą naukę polską.

Pozostawił po sobie prace o nieprzemijającej wartości. Jako wyznawca ideałów chrześcijańskiej demokracji, Stanisław Kutrzeba podkreślał w nich konieczność współpracy wszystkich klas i warstw społecznych w budowie i utrzymaniu własnego państwa. Historię ustroju i prawa pojmował jako wiedzę konieczną dla współczesnego prawodawcy. Pisał:

„Jakkolwiek bowiem nie powtarzają się w życiu te same stosunki życiowe, jednak identyczne lub analogiczne problemy ciągle się powtarzają [—] Przez analizę warunków życia, nie identycznych wprawdzie, ale analogicznych, kiedy takie problemy powstają, przez porównanie różnic w warunkach zachodzących w różnych okresach życia państwa, można wskazać właściwą drogę rozwojowi, skorygować hasła, pod którymi tak często dokonuje się zmian w zakresie prawa politycznego, wskazać jakie korzyści mogą przynieść te zmiany, ale i jakie niekorzyści, gdyby zostały w życiu przeprowadzone” [S. Kutrzeba, *Metoda historyczna w prawie politycznym*, w: „Rocznik Polskiego Instytutu Prawa Publicznego”, t. 2, 1938, s. 5.].

Wacław Uruszczak